

תקציר

השסע הדתי-חילוני, בהשוואה לשסעים האחרים המפלגים את הציבור היהודי בישראל, נתפס כשסע עמוק ביותר (אריאן ואחרים 2003, אריאן ואחרים 2006, כהן וזיסר 2003). רוב ההתייחסויות המחקריות והפובליציסטיות לשסע הדתי-חילוני מצביעות על החרפתו והעמקתו בשנים האחרונות (כהן וזיסר 2003, עציוני-הלוי 2000, הירושלמי 1997, גרינפילד 2000, רכלבסקי 1998, הרמן ויער-יוכטמן 1998). על פי רוב ההתייחסויות, הסטאטוס-קוו שהיווה מסגרת לניחול השסע, אינו ממלא את תפקידו כבעבר (רביצקי 1997, ליבמן 1999, שטיינברג 2000).

השסע הדתי-חילוני מהווה מוקד להתייחסות פוליטית, תקשורתית ומחקרית. בשנים האחרונות מהווה השסע גם מוקד לפעילותה של החברה האזרחית. יש הטוענים כי השסע הולך ומעמיק ומאיים על לכידות החברה בישראל. לעומתם, אחרים מערערים על עצם קיומו וטוענים כי גורמים שונים עושים שימוש בשסע, כביכול, לצרכים פוליטיים.

רצח ראש הממשלה יצחק רבין בנובמבר 1995 היווה נקודת מפנה במודעות של החברה לשסע. הקשר שהיה קיים בתודעה הישראלית בין השסע הדתי-חילוני לשסע הניצי-יוני, התחזק והפך הדוק. חיבור שיצר מציאות של שסעים מצטברים.

החל מאותן שנים, התאפיינה המערכת הפוליטית, על-פי כהן וזיסר (2003) ורבים אחרים, בנטישת דרכיה של הפוליטיקה ההסדרית. השיח הפוליטי, לטענתם, מתאפיין מאז בדפוסים משבריים. הספרים הרבים שפורסמו בנושא הרצח והשלכותיו עסקו בהשפעותיו המפלגות על החברה הישראלית.

במחצית השנייה של שנות התשעים, לאחר רצח ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין ז"ל, ניכרת צמיחתן של התארגנויות אזרחיות מגוונות ורבות העוסקות ביחסים בין דתיים וחילוניים ובניסיונות למתן את השסע ולחפש דרכים להסדרתו מחוץ למערכת הפוליטית. נכון לשנת 2001, על פי סקר של הסוכנות היהודית הנושא את השם "מיפוי תוכניות המקדמות סובלנות ואחדות בציבור היהודי בארץ ישראל", היו קיימות עשרות רבות של התארגנויות, ברובן עמותות, המצהירות על עצמן כעוסקות בנושא. לאחר ברור ראשוני, הסתמנה חלוקה של הפעילות האזרחית בתחום לכדי שלוש תופעות מרכזיות: ארגוני הידברות, אמנות ובתי ספר משותפים לדתיים ולחילוניים.

שאלת המחקר התיאורטית היא: האם, ובאיזו מידה, מצליחים ארגוני החברה האזרחית המתמקדים בשסעים אידיאולוגיים לגבש, לנסח ולהפעיל חלופות הסדריות (ממתנות ומפשרות) משמעותיות בתנאים של קיטוב והסלמה במערכת הפוליטית?

שאלת המחקר האמפירית המתייחסת למקרה הבוחן היא: האם, ובאיזו מידה, הציבו ארגוני החברה האזרחית חלופות הסדריות משמעותיות ליישוב השסע הדתי-חילוני בעשור שלאחר רצח רבין?

מחקר זה מתחקה אחר פעילותה של החברה האזרחית בתחום ובונה מודל לניתוח מאפייניה השונים של הפעילות. לצורך כך נעזרתי בתיאוריות מתחום ניהול ויישוב סכסוכים אֶתנו-לאומיים, בתיאוריות העוסקות בחברה האזרחית, בתיאוריות מתחום מדעי המדינה ובתיאוריות פילוסופיות העוסקות בשיח הזהות היהודית. לאור מגוון תחומי הדעת המעורבים והשוני במאפייני הארגונים והפעילויות, מציע מחקר זה את דגם "פירמידת החברה ההסדרית" כמודל ניתוח ומיפוי פעילות אזרחית בתחום ניהול ויישוב סכסוכים בחברה רב-תרבותית.

פירמידת החברה ההסדרית נשענת על מונחיו של שגיא (תשס"א, תשס"ב, תשס"ו, 1999), המבחין בין שיח זכויות לבין שיח זהות. במגוון חיבוריו הניח שגיא מצע עיוני תיאורטי לשיח הזהות היהודית, אולם כמעט ולא בדק את הגילויים והביטויים של מושגיו במציאות החברתית ואת מצבי הביניים האפשריים בין שני סוגי השיח. תיאוריות נוספות המרכיבות את מודל הפירמידה מורכבות מתיאוריות מרכזיות בניהול ויישוב סכסוכים: תיאורית המידע, תיאורית המגע, בניית הסכמות, דפוסי הפוליטיקה ההסדרית ותיאוריות של היכרות ושיתוף.

מודל פירמידת החברה ההסדרית שיפורט בגוף המחקר מניח רבדים שונים של פעילות אזרחית הסְךְרית המונעים ממטרות שונות ובוחרים בדרכי פעולה נפרדות. בבסיסה של הפירמידה עומדת פעילות ההסברה/הלימוד על האחר והשונה ללא מגע איתו. פעילות זו נשענת על תיאוריות המידע. בראש הפירמידה עומדים בתי הספר המשותפים לדתיים ולחילוניים, המייצרים הוויה של שיתוף, סביבת חיים ייחודית ושיח זהות.

במסגרת התפקיד החדש שֶמִנְסָה החברה האזרחית לקחת על עצמה, ניתן להצביע על שלושה אופני פעולה מרכזיים: אֶמְנוֹת מסוגים שונים השואפות לגבש ולהחזיר את הסדר על כנו, ארגוני הידברות השואפים לחזק את הבסיס החברתי המשותף ובתי ספר המציעים מסגרת חיים שיתופית. בשלושה ערוצים אלו נעשים מהלכים בניסיון להציע אלטרנטיבה לקיטוב ולשלילה ההדדית המאפיינים את הדרג הפוליטי ואת החלקים מההידברויות האזרחיות, המתקיימים דרך

ערכאות משפטיות. נסיונות אלטרנטיביים אלו נעים בין שיח זכויות לבין שיח זהות (שגיא 2002, 2006) המאפשר התפתחותו של מרחב משותף, חדש, לקראת קיומה של חברה בין-תרבותית (סבירסקי 2005).

למרות ציפיות המחקר כי מאפייניה של הפעילות האזרחית בתחום יכילו מרכיבי שיח זהות יותר מאשר שיח זכויות או שיח של שלילה הדדית, ניתן לראות כי נכון לשנת 2006, אחת עשרה שנים לאחר רצח רבין, מרבית ארגוני ההידברות אינם עוסקים עוד בהידברות ומיעוטם שעדיין עוסקים בה, עושים זאת בהיקפים זניחים. קהל היעד העיקרי של הארגונים הוא הצד החילוני בחברה הישראלית ולעומתו, הצד הדתי סגור כיום בפני מרבית ניסיונות ההדברות.

ניתן לראות כי חלק מארגוני ההידברות איננו קיים עוד, אם בשל קשיים בגיוס משאבים, כתוצאה מירידת העניין שיש לתורמים בתחום ואם מתוך תחושה שדרכה של ההידברות היא עקרה. בהקשרן של האמנות ושל רובד ההסכמה, נדמה כי גם אם עיקר מרכיבי השיח היו בשפת שיח זכויות, הוא התקיים במסגרת ובתנאים חלקיים של שיח זהות, ויכול היה להוות מצע להסכמים ברובד הפוליטי. לדאבונם של מנסחי האמנות, למרות הגעתן לתוצרים הסכמיים, לא זכו תוצרי האמנות ליישום או לקבלה בקרב הדרג הפוליטי ובכך, התרוקן המהלך כולו מתוכן. גם בתי הספר המשותפים, שנדמה כי הם מציעים מודל של רב-תרבותיות קיומית המתבסס על שיח זהות, בפועל אינם מהווים אלטרנטיבה אמיתית ליישובו של השסע. בתי-ספר אלו אמנם מציעים חלופה אולם הם היוצאים מן הכלל המלמדים על הכלל ורק בחינת הנושא לאורך שנים תעיד אם התופעה מתרחבת או נשארת שמורה לקבוצות מובהקות ומצומצמות, ללא השפעה חברתית משמעותית.

ממחקר זה עולה כי ניסיונה של החברה האזרחית בישראל להציע אלטרנטיבה ליישוב השסע הדתי-חילוני על ידי שינוי כללי השיח, הגעה להסכמים ובניית מרחבי חיים משותפים, אינו מניב את הפרי המצופה. פעילות החברה האזרחית מוסיפה להתנהל "מלמטה כלפי מעלה" ואינה זוכה למענה. נראה כי כל עוד לא יתרחשו תהליכים מקבילים, מלמעלה כלפי מטה ומלמטה כלפי מעלה, אין ביכולתה של החברה האזרחית בישראל להשפיע באופן מהותי על השסע הדתי-חילוני בישראל.

לו ניתן היה לנסח תיזה במונחים של אכזבה, אזי הייתי מציגה את מסקנות מחקר זה כאכזבה מאופניו ומתוצריו של שיח הזהות היהודית המתקיים בקרב חברה האזרחית בישראל. עבודתי נבעה מן הרצון לחשוף באופן שיטתי קולות אחרים, מתונים, מפשרים ושיתופיים ליישוב השסע הדתי-חילוני, על רקע ההקצנה בניהול היחסים בדרג הפוליטי והירידה ביכולותיו ההסדריות. לאכזבתי, קולות אחרים אלו התגלו כחלשים מדי, נבלעו ברעש הסביבה המשברית ונבלמו בתיקרת הזכוכית החוסמת את דרכם של ארגוני החברה האזרחית אל ההסדרה.